

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2022.97.15>

УДК 811. 161.2'373. 21

ОЙКОНІМІЯ УКРАЇНИ ХХ–ХХІ СТ.: ДЕФОРМАЦІЯ ТА ВІДНОВА (ЛІНГВОІСТОРИЧНИЙ ТА ЕКОЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІРИ)

МАКАРЕЦЬ
Юлія Сергіївна,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови;
Національний педагогічний універ-
ситет ім. М.П. Драгоманова;
вул. Пирогова, 9, м. Київ, 02000;
e-mail: makarets_julija@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5372-5820

Iuliia
MAKARETS,

candidate of Philological Sciences,
Docent, Associate Professor at
the Department of the Ukrainian
Language,
National Pedagogical Dragomanov
University;
9 Pyrohova St., Kyiv, 02000, Ukraine;
e-mail: makarets_julija@ukr.net

У статті досліджено зміни, що відбувалися в українській ойконімії протягом ХХ–ХХІ ст. Окреслено напрями її деформації в радянський період, проаналізовано співмірність радянського ойконімоциду й пострадянського відновлення ойконійного ландшафту та визначено основні проблеми на шляху до подолання колоніального спадку в назвах населених пунктів України.

Ключові слова: ойконім, ойконімія, топонім, топоназва, декомунізація.

Онім як вербальний засіб індивідуалізації і водночас об'єднання, зокрема за національною ознакою, у кризові моменти існування країни привертає пильну увагу не лише лінгвістів, істориків чи культурологів, а й державних діячів, що робить його мовною одиницею геополітичного рівня. Порівняно з апелюваннями, поява яких стихійна, а розвиток здебільшого природний, визначений мовною спільнотою та закономірностями мовної системи, власні назви часто зазнають зовнішнього втручання і примусової зміни. Чи не найвиразніше це виявляється в системі географічних онімів – мовних засобів маркування такого важливого ресурсу, як територія. Здійснює лінгвальне означення простору зазвичай та спільнота, яка в ньому існує,

закріплюючи в топонімах знання про історико-культурні чи соціально-побутові особливості місцевого життя або морально-етичні чи естетичні оцінки. Для неї це один зі способів укорінення, а часова тяглість назви – свідчення історичного права на позначений вербально простір. В умовах колонізації такий принцип порушується. Намагання колонізатора втримати захоплені території та асимілювати населення завжди пов'язані з втручанням у місцевий онімкон: зміна антропонімії зневиразнює уявлення наступних поколінь про етнічну належність роду, а деформація топонімії стирає пам'ять про автохтонних жителів і переозначає захоплені землі як належні колонізаторові, фіксуючи його мову, ідеологію та імена правителів. Тому для держав з колоніальним минулим вивчення топонімії (й ойконімії зокрема) особливо актуальне в контексті ствердження історичного права на свою територію та збереження територіальної цілісності.

У ХХ ст. українська ойконімія зазнала значного втручання радянського режиму: **назви населених пунктів змінювали рішенням органів влади, через що ойконіми втрачали глибинний зв'язок з територією та її населенням.** Суто ідеологічна мотивація змін та їх безсистемність спотворювали питомий топонімічний ландшафт, нові назви ставали інструментом пропаганди, ідеологічно маркованими штампами, частота повторень яких, сягаючи десятків разів, нівелювала призначення ойконіма індивідуалізувати (у радянський період в Україні було зафіксовано 99 населених пунктів з назвою *Жовтневе*, з них 17 – у Харківській області, 10 – у Полтавській, по 7 – у Київській, Миколаївській і Сумській [Лабінська 2016: 229]).

Перший етап перейменувань припадає на 20–30-ті рр. ХХ ст. На хвилі пореволюційних настроїв завдяки ініціативності новосформованих радянських органів влади різного рівня зміни були масовими й хаотичними, але уже в цей час формуються визначальні для радянського назівництва тенденції.

Дорадянські ойконіми України почали замінятися назвами, що містили радянську й комуністичну символіку, наприклад, колоратив *червоний* як назву політичного кольору комунізму, що міг стати самостійною назвою, замінити атрибутивний компонент попередньої складеної або ж бути частиною нової. Наприклад,

Старе Село (Сум.) перейменували в *Червоне*, *Преображенку* (Херс.) – у *Червоний Чабан*, *Володькову Дівичю* (Чер.) – у *Червоні Партизани*, *Співаківку* (Хар.) – у *Червоний Шахтар*, *Княжу Долину* (Хар.) – у *Червоний Прапор*, *Петропавлівку* (Луг.) – у *Червону Поляну*, *Криндачівку* (Луг.) – у *Красний Луч*, *Драницькі Хатки* (Жит.) – у *Червоні Хатки*¹ тощо. У 2016 р. в межах декомунізації перейменовано майже півтори сотні населених пунктів, що містили цей колоратив у варіантах *червоний* або *красний*². На основі ідеологеми ‘Жовтнева революція’ виникли ойконіми *Жовтневе*, *Жовтень*, *Червоний Жовтень*, *Десятиріччя Жовтня*, *Жовтневий Промінь*, *Жовтнівка*, *Здобуток Жовтня*, *Право Жовтня*, *Жовтнева Революція*; ідеологему ‘Перше травня’ фіксували ойконіми *Першотравневе*, *Перше Травня*, *Першотравенка*, *Першотравенськ*; ідеологему ‘Червона армія’ вербалізовано в ойконімах *Червоноармійське*, *Червоноармійськ*. Із 20-х рр. ХХ ст. і в наступні десятиліття з’являлися назви *Радянське*, *Радсело*; *Пролетарське*, *Пролетарій*, *Пролетарка*, *Пролетарський*, *Пролетар*; *Колгоспне*, *Колгоспівка*, *Радгоспне*, *Радгоспний*, *Радгоспівка*; *Комуніст*, *Комуністичне*; *Комунарськ* *Комунарівка*, *Комунарка*, *Юнокомунарівськ* тощо.

Фіксацію ідеологем супроводжувало російщення ойконімів, у які потрапляли слова російської мови: *Октябр*, *Красний Октябр*, *Октябрське*, *Октябрицина*, *Первомайське*, *Первомайськ*, *Красноармійське*, *Красноармійськ*, *Красне*, *Советське* та ін. Про розмах цього явища свідчить хоча б те, що в 2016 р. у різних областях України було змінено 19 ойконімів, мотивованих російським словом *октябрь*, та 24, у яких був компонент *красний* (у значенні кольору) або *красно-* (*Красноармійськ*, *Краснофедорівка*, *Красний Партизан*, *Красний Пахар*, *Красний Октябр*, *Красна Зоря*). В ойконімію України потрапляли

¹ Тут і далі інформацію про перейменування населених пунктів у радянських період подано за виданням: Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Київ, 1967–1974.

² Тут і далі дані про перейменування населених пунктів України в період незалежності подано за джерелами: Алфавітний покажчик нових і старих найменувань населених пунктів, які були перейменовані з 01.01.2016 по 01.10.2016. URL: <https://cutt.ly/T0p6gj7>; Алфавітний покажчик старих і нових найменувань населених пунктів. URL: <https://cutt.ly/30p6Ocl>

й абрєвіатури радянської новомови. З'явилися населені пункти *Зугрес* (від 'Зуївська державна (рос. государственная) електростанція'), *Есхар* (від 'Електрична станція Харківщини'), *Радсад* (від 'радянський сад'), *Соцмістечко* (від 'соціалістичне містечко'), *Кімівка* (назва походить від 'комуністичний інтернаціонал молоді').

Численна група радянських ойконімів – назви, мотивовані прізвищами радянських партійних діячів та ідеологів комунізму (т. зв. меморіальні ойконіми). За імперського режиму населеним пунктам України також давали назви, мотивовані іменем правителя або прізвищем поміщика (так, наприклад, *Січеслав* (нині Дніпро) став *Катеринославом*). Радянський режим не лише перейняв цей інструмент колонізації території, а й розширив його використання. Від початку 20-х рр. ХХ ст. і впродовж усього радянського періоду найбільше меморіальних ойконімів було утворено від прізвища (іноді й імені) Леніна: *Ленінське* (найпопулярніший варіант: під час декомунізації в 2016 р. перейменовано 29 населених пунктів із такою назвою), *Леніна Перше*, *Леніне Друге*, *Ленінове*, *Ленінталь*, *Ленінська Слобода*; *Володимиро-Ульяновка*, *Ілліча*, *Іллічівське*, *Пам'яті Ілліча* тощо. Зрештою виникла необхідність обмежити появу таких одиниць, тож ВУЦВК у 1929 р. встановив, що називатися іменем вождя революції або назвою, пов'язаною з революційною епохою, можуть тільки поселення, які «заслужують» цього [Центральний державний архів], закріпивши використання меморіальних ойконімів як нагороди за заслуги перед режимом.

У цей час чимало населених пунктів змінили історичну назву на мотивовану прізвищем одного з червоноармійських ватажків, яких героїзувала радянська пропаганда і які прислужилися радянській окупації України – Чапаєва або Будьонного: у *Будьонівку* (варіант *Будьоннівка*) були перейменовані *Билка* (Чер.), *Новомиколаївка* (Дон.), *Юшине-Козинка* (Хар.), *Долинський* (Мик.) та ін.; у *Чапаєвку* – *Воскресенка* (Зап.), *Жидівці* (Він.), *Богушкова Слобідка*, *Панський Міст* (Черк.) та ін. Із середини 30-х рр. ХХ ст. популярною основою для меморіальних ойконімів стало прізвище Кіров, від якого утворилися *Кірове* (найуживаніша назва; у 2016 р. змінено 28 таких ойконімів),

Кіровка, Кіровське, Кіровськ, Кіровоград, Кірова. Наприклад, перейменували в *Кірове – Рикове* (Чер.), *Жеребець* (Зап.), *Галич* (Хар.), *Бокове* (Кір.), *Кучаків* (Київ.), *Рачки* (Він.), у *Кіровське – Обухівку* (Дн.), у *Кірова – Хутір Симоненків* (Зап.); у *Кіровку – Миролюбівку* (Кір.), *Псярівку* (Він.) та ін. Цей ряд можна продовжити. Певне уявлення про поширеність таких назв можна отримати з кількості перейменованих у 2016 р. під час декомунізації: утворених від прізвища Ленін (Ульянов) – 66, Кіров – 49, Чапаєв – 33, Фрунзе – 16, Держинський – 15 тощо.

Точно обрахувати масштаби меморіалізації ойконімії УРСР важко, що пов'язано як з частотою перейменувань (за 70 років режиму деякі населені пункти могли змінити назву 3–4 рази: *Чемеринськ* (Дн.; сьогодні *Вакулове*) – *Сталіндорф* (1934) – *Сталінське* (1944) – *Жовтнєве* (1961); *Федорівка* (Зап.; нині *Федорівка*) – *Власівка* (1925) – *Федорівка* (1935) – *Чубарівка* (1960); *Долинський* (Мик.; сьогодні *Новомихайлівське*) – *Будьоннівка* (1926) – *Жовтнєве* (1957)), так і з високою динамікою самої мережі поселень.

У тогочасну ойконімію України потрапили прізвища лише кількох українців, чій біографія або окремі вчинки відповідали ідеології партії. Від прізвища Кобзаря були утворені ойконіми *Шевченкове, Шевченка, Шевченко, Тарас Шевченко, Шевченківка* (наприклад, у *Шевченкове* перейменували *Ковалево* (Дн.), *Кирилівку* (Черк.), *Гирявку* і *Чортороги* (Сум.), *Кара-Махмет* (Од.), *Булацелівку* (Хар.), у *Шевченківку – Куликівку* (Пол.), у *Тараса Шевченка – Тарасевичеві Велички* (Чер.), у *Шевченка – Новотроїцьке* (Зап.)). У Чернігівській області з'явилося *Михайло-Коцюбинське* (кол. *Козел*), а кількома десятиліттями пізніше в західних регіонах кілька населених пунктів назвали на честь Івана Франка: *Івано-Франкове* (кол. *Янів*), *Івана-Франка* (кол. *Нагуєвичі*), *Івано-Франківськ* (кол. *Станіслав*). Витлумачуючи Переяславські угоди 1654 р. як вияв «споконвічного прагнення українського народу до возз'єднання з російським», радянські ідеологи перейменували *Проскурів* (тоді центр Кам'янець-Подільської області) на *Хмельницький*, а в назву міста *Переяслав* додали другий компонент – *Переяслав-Хмельницький*, що свідчить про вагоме місце, відведене козацькому ватажку в радянському наративі «дружби» народів.

У 20–30-х рр. ХХ ст. сформувалися ще кілька менш потужних, проте виразних тенденцій. Почали зникати назви (і відповідно не з'являлися нові), мотивовані поняттями, пов'язаними з релігією і церквою (Бог, святість, дух, хрест, церква, піп тощо): *Боголюбове* (Сум.) перейменували в *Петрівське*; *Боголюбівку* (Дон.) й *Святодухівку* (Зап.) – у *Ворошилівку*; *Богоявленськ* (Мик.), *Попівку* й *Святоцьке* (Київ.) – у *Жовтневе*; *Попову Греблю* (Він.) – у *Червону Греблю*; *Всесвятське* (Дон.) – у *Новоукраїнку*; *Крестівку* (Дон.) – у *Краснівку*, *Хрести* (Хар.) – у *Червону Гусарівку*, *Божедарівку* (Чер.) – у *Щорськ* тощо. Крім того, почалася заміна немилозвучних ойконімів або ж таких, мотиваційну основу яких могли вважати образливою: *Самохвалівка* (Кір.) стала *Лозуваткою*, *Псярівка* (Він.) – *Кіровим*, *Гнійне* (Вол.) – *Красноставом*, *Воняйки* (Жит.) – *Красноставом*, *Помийник* (Черк.) – *Вікторівкою*, *Гнилиця* (Чер.) – *Знам'янкою*, *Прогної* (Херс.) – *Геройським*, *Свинобичі* (Жит.) – *Берестівкою*, *Товстобаби* (Тер.) – *Високим*.

Новий етап перейменувань припадає на 40-ві рр. ХХ ст. Сформовані в попередні десятиліття тенденції було доповнено ще кількома, пов'язаними з Другою світовою війною, прагненням радянської влади до етнічної уніфікації населення Союзу, що виявлялося зокрема в російській насильницькій асиміляції та масових депортаціях корінних народів, і намаганням усунути сліди попередніх режимів.

З початком Другої світової війни радянська влада звинуватила в державній зраді, шпигунстві й диверсіях етнічних німців, які проживали в різних регіонах України, зокрема чимало їх було в південних, оскільки в ХІХ ст. імперський режим захоплював німецьких колоністів до переселення на ці землі. Їх депортували в Сибір і Казахську РСР, а засновані ними поселення, що мали назви виразно німецького походження, протягом 1944–1946 рр. перейменували (*Ново-Люстдорф* – у *Дмитрівку*, *Йозефсталь* – у *Йосипівку*, *Страсбург* – у *Кучурган*, *Лейпціг* – у *Серпневе*, *Раштадт* – у *Поріччя*, *Леленталь* – у *Поділля*, *Рорбах* – у *Новосвітлівку*, *Гільдендорф* – у *Красносілку* тощо). Колаборантами нацистів були оголошені кримські татари, що стало виправданням вчиненого щодо них геноциду. Після їх депортації в 1944 р. відбулося масове перейменування населених

пунктів Криму. На Кримському півострові нові назви отримали близько 90 % поселень [Андрощук 2004], а після 1990 р. історичну назву повернули одиниці – *Коктебель, Партевіт, Сарібаши*. Нові ойконіми мали слов'янське походження, що фактично нищило питомий ойконіміїний ландшафт краю (*Ак-Мечеть – Чорноморське, Аблак-Аджи – Калинівка, Абузлар – Високе, Джага-Кулчук – Лазурне, Кара-Аджи – Оленівка, Муса-Алі – Зайцеве, Немсе-Чагалтай – Северне* тощо). Зміни охопили й сусідні регіони, наприклад, Одещину: *Галілеїти* перейменували в *Десантне, Кара-Махмет – у Шевченкове, Акмангіт – у Білолісся*. Одночасно змінювали назви поселень, заснованих у південній Україні представниками інших народів, зокрема болгарами та молдаванами (*Долукіой (болг.) – Багате, Дермендери (болг.) – Каланчак, Кайраклія (болг.) – Лоцінівка, Єрдек Бурну (болг.) – Утконосівка, Єнікіой (болг.) – Новоселівка; Фрикацей (молд.) – Лиманське, Далекій Бейкуш (молд.) – Чорноморка та ін.*)

На Закарпатті після приєднання почали прибирати сліди мадярського панування: тільки «Історія міст і сіл Української РСР» фіксує понад 60 поселень, перейменованих з 1944 по 1948 рр.: *Бекень у Бобове, Сірма у Дротинці, Егреш у Олешки, Тісокерестур у Перехрестя, Мала Тарна у Хижа, Гатмег у Загаття* та ін. На Заході України прибирали з назв лексеми, які свідчили про зв'язки з іншими народами, зокрема поляками, наприклад, на Львівщині: *Ляшки Зав'язані* перейменували в *Зав'язанці, Білку Шляхетську – у Верхню Білку, Синевідсько Вижне – у Верхне Синьовидне* тощо.

У наступні десятиліття розширилася мотиваційна база меморіальних топонімів, але питома кількість таких новотворів серед радянських ойконімів зменшилася порівняно з попередніми періодами. Перевагу надавали одиницям, мотивованим радянськими реаліями чи ідеологемами, або ж назвам на зразок *Трудове, Калинівка, Малинівка, Садове, Прилісне, Мирне, Світанок, Дружба* тощо. Ойконімія відображала політику партії, тож на ній позначилися і засудження культу особи Сталіна та поступовий відхід від сталінізму. Були замінені ойконіми, мотивовані прізвищами колишнього вождя та його послідовних соратників Ворошилова та Будьонного: *Сталіно* перейменува-

ли в *Донецьк*, *Ворошиловськ* (Луг.; до 1931 р. *Алчевськ*) – у *Комунарськ* (1961), зникали з мапи так само масово, як з'являлися у 20–30-х рр. ХХ ст., ойконіми *Ворошилівка* (*Ворошиловка*) та *Будьонівка* (*Будьонівка*) (офіційна причина – прийняття постанови, яка забороняла називати поселення на честь живих людей). У 1958 р. змінило назву на *Луганськ* місто *Ворошиловград* (але вже в 1970 р. повернули меморіальний ойконім). У цей час особливо активно перейменовували населені пункти на Заході України та Волині, хоча загалом процес не припинявся і в решті українських регіонів.

Радянський режим не тільки підміняв мотиваційну базу ойконімії України, а й деформував її дериваційні принципи, спотворив уявлення про продуктивність словотвірних типів і закріпив у ойконімах численні порушення лексичних, фонетичних, граматичних та правописних норм української мови.

У нових ойконімах України радянського періоду виразно переважають форманти *-івк-*, *-ськ-*, *-ов-* (*-ев-*), *-н-*. Вони виявляли продуктивність і в дорадянській час, проте радянське назівництво майже уніфікувало до них усі можливі в радянських ойконімах словотворчі засоби, витісняючи інші афікси. Так, унаслідок перейменування скоротилася кількість ойконімів із суфіксами *-ич(і)*, *-івц(і)*, *-ніль* та ін.: *Таранушичі* (Пол.) перейменували в *Кірове*, *Маневичі* (Вол.) – у *Прилісне*; *Війтівці* (Київ.) – у *Поділля*, *Гулівці* (Він.) – у *Комунарівку*; *Чистоніль* (Дн.) – у *Кірове*, *Олександроніль* (Дон.) – у *Розівку* тощо, а нові, утворені за цією моделлю, майже не з'являлися. Натомість (особливо у східних регіонах) була штучно стимульована продуктивність відприкметникових назв на *-ськ*: *Червоноармійськ*, *Артемівськ*, *Молодогвардійськ*, *Периотравенськ*, *Володарськ*. Серед українських ойконімів закріпилися одиниці на зразок *Советське*, *Октябрське*, *Красноармійське*, що мають російськомовну словотвірну базу. Чимало нових ойконімів цього періоду містять порушення фонетичних і граматичних норм української мови, зумовлених впливом російської, наприклад: *Чкаловка*, *Ульяновка* замість *Чкалівка*, *Ульянівка*; *Ровно* і *Ровенська* область замість *Рівне* і *Рівненська* область; назви поселень *Ясенівський* замість *Ясенівське*; *Данине* (*Данино*) замість *Данина*; *Міліардів-*

ка (досі в цій формі) замість *Мільярдівка*, *Мечнікове* (досі в цій формі) замість *Мечниково* тощо.

Поодинокі спроби виправити завдану українській ойконімії радянським режимом шкоду розпочалися з кінця 80-х рр. XX ст. У 1989–1990 рр. змінили комуністичну назву кілька великих міст: *Ворошиловград* знову став *Луганськом*, а *Жданову* повернули назву *Маріуполь*. У 1991 р. ухвалено Постанову Президії ВР УРСР «Про приведення назви міста Ровно і Ровенської області у відповідність до правил українського правопису», яка закріпила правильну українську вимову та написання *Рівне* та *Рівненська*. Активно зміни відбувалися на Львівщині: у роки напередодні проголошення незалежності тут перейменували півтори сотні населених пунктів. Переважно зміни стосувалися фонетичного (відновлення чергування *о*, *е* з *і*, заміни *а* на *о*, *і* на *и*, *и* на *е*; м'якості приголосного чи його заміни тощо) і граматичного (заміни прикметникової форми іменниковою, форми однини множиною, уточнення суфікса чи значення роду тощо) аспектів, наприклад: ойконім *Коз'я* змінили на *Кіз'я*, *Гребенці* – на *Гребінці*, *Баяничі* – на *Бояничі*, *Пиратин* на *Пирятин* та ін. У 1991–1993 рр. тут відбувалося відновлення дорадянських ойконімів: *Правда* (1951) повернуло назву *Хоробрів*, *Яблунівка* (1946) – *Угерсько*, *Івана-Франка* (1945) – *Нагуєвичі*, *Некстеров* (1951) – *Жовква* та ін. У цей час почалися зміни й у назвах населених пунктів Закарпаття, апогей яких припав на 1995 р., коли назву змінили понад сто населених пунктів. Деякі з них повернули історичний ойконім (*Есень* (кол. *Яворове*), *Бене* (кол. *Добросілля*), *Батьово* (кол. *Вузлове*), *Гут* (кол. *Гараздівка*), *Сюрте* (кол. *Струмківка*)), а близько 75 % уточнили закінчення: *Арданове* – *Арданово*, *Березове* – *Березово* та ін. Щодо правомірності закріплення в офіційному оніміконі форм В. Добош відзначив, що наявність в українській мові двох морфологічних типів назв поселень середнього роду з суфіксами *-ов-*, *-ин-*, *-н-* (з кінцевим *-о*, що відмінюються, як іменники середнього роду II відміни типу село, та кінцевим *-е*, що відмінюються, як прикметники типу дубовий, дубова, дубове) – це реальні історичні факти, які відповідають сучасним нормам [Добош 1993]. Нова хвиля дискусій щодо таких перейменувань розгорнулася у 2017 р. у зв'язку зі зміною назви *Мукачеве* на

Мукечево. Мовознавці не дійшли єдиної думки, оскільки одні вважали форми на *-е* наслідком радянської уніфікації ойконімії краю (Б. Галас, В. Дорош), інші наголошували, що кінцеве *-о* не відповідає нормам літературної мови (К. Городенська, О. Пононарив). Зрештою перейменування визнали допустимим з огляду на традицію утворення назв поселень в регіоні, але дискусія оголила проблему діалектизації в українській ойконімії.

У 90-ті рр. ХХ ст., хоч і не масово, але все ж повертати історичні назви деякі населені пункти Тернопільської та Івано-Франківської, Полтавської областей, протягом 2000-х рр. були змінені назви близько трьох десятків населених пунктів Рівненської та Чернігівської областей. Проте загалом більшість регіонів України, крім західних, зберігали радянську топоніміку.

Рішучим кроком до подолання наслідків радянзації в ойконімії стала ініційована Українським інститутом національної пам'яті та узаконена Верховною Радою України (2015) **декомунізація**. Установа уклала список комуністичних топонімів України, що мали бути перейменовані: до нього увійшли 795 сіл і селищ та 76 міст і містечок [Декомунізація], проте перейменовано було більше – 917 населених пунктів (щодо ще 70 населених пунктів на тимчасово окупованих територіях постанови про перейменування не набули чинності) [Алфавітний покажчик 2016]. Основними способами декомунізації топоніміки було повернення історичних назв або обрання нових, серед яких найпопулярнішими стали *Степове* (25), *Вишневе* (21), *Мирне* (15), *Благодатне* (13), *Покровське* (12), *Калинівка* (12), а також *Зоряне*, *Лісове*, *Слобожанське*, *Зарічне*, *Щасливе*. Деякі населені пункти обирали третій спосіб – трансформували комуністичну назву шляхом зміни форманта чи усічення компонента (наприклад, *Ілліча* (Дон.) змінило назву на *Іллінівка*, *Червонопрапорне* (Херс.) і *Червоне Знамено* (Хар.) – на *Червоне*, *Червоний Жовтень* (Зап.) – на *Жовтеньке*).

З кінця 80-х рр. до 2021 р. змінили назву понад 1,5 тисячі населених пунктів України, що послабило, але не нейтралізувало наслідки радянзації. Торкнувшись топоназв, що містять радянську чи комуністичну символіку, декомунізація не ставила за мету позбутися самих ономастичних принципів радянського назівництва. Тож населені пункти України досі

зберігають вигадані в радянський час і загалом не властиві українському топонімікону назви на зразок *Дружба*, *Прогрес*, *Перемога*. Не вдалося повністю позбутися і радянських ідеологем: у межах декомунізації було перейменовано 9 населених пунктів з назвою *Першотравневе* та 1 *Первомайськ*, натомість кілька десятків офіційних ойконімів досі мотивовані назвою одного з головних свят режиму «пролетарської диктатури», ще кілька десятків – російським її варіантом (*Первомайськ* (міста в Луганській і Миколаївській областях) та *Первомайське* (поселення в Донецькій, Херсонській, Сумській, Полтавській, Вінницькій, Луганській, Харківській, Дніпропетровській, Кіровоградській та ін. областях)). Аргументом противників перейменування стало те, що Перше Травня – міжнародне, а не суто радянське свято, натомість його ідеологічне навантаження за часів радянської окупації було проігнороване. Не змінили своєї назви області, обласні центри яких були перейменовані (*Кіровоградська* і *Дніпропетровська*), оскільки це потребувало внесення змін до Конституції України, тому назва Дніпропетровської області досі мотивована прізвищем ідеолога червоного терору й одного з організаторів Голодомору, а Кіровоградської – прізвищем організатора масових репресій. Залишається чимало ойконімів, які на перший погляд не підпадають під дію закону про декомунізацію, але дослідження їх етимології демонструє їх комуністичне походження. У 2016 р. на Львівщині селу *Максимівка* повернули історичну назву *Лібухове*, оскільки радянська назва, співзвучна з багатьма українськими ойконімами, увічніює офіцера НКВС Максимова [Казарін 2018]. Натомість чимало населених пунктів України, які в радянський час були перейменовані або отримали при заснуванні назву *Красне*, зберігають її, пояснюючи значенням «красивий» без аналізу первинних мотивів тогочасного назвіництва. Крім того, вона не торкнулася власне мовного аспекту проблеми, не ставлячи собі за мету усунути російськомовні впливи, переглянути словотвірні аспекти чи поновити в ойконімії питомі принципи номінації.

Не вирішила декомунізація і проблеми деколонізації топонімійного простору України. Ідеться не тільки про заміну історичних назв населених пунктів (зокрема козацьких, що давало змогу

стерти пам'ять поколінь про цю добу в історії краю), а й про те, що частина ойконімів України зберігає прізвища російських поміщиків, яким були подаровані українські землі, та назви російських військових підрозділів, які протягом XVIII–XIX ст. зміцнювали окупаційну владу Росії в Україні. Так, місто *Синельникове* (Дн.) назване на честь російського генерал-майора; ойконім *Дебальцеве* (Дон.) мотивований прізвищем воронезького статського радника І. Дебольцева, якому цар подарував село *Іллінка* за участь у придушенні повстання декабристів; ойконім *Новомосковськ* (Дон.) замінив історичну назву *Новоселиця*, оскільки імперські чиновники вирішили перетворити історично козацьке поселення в російське повітове місто; *Новопсков* (Луг.) – колишня *Закам'янка*, у якій у XIX ст. розквартирували Псковський полк і за традицією називання військових поселень змінили назву. Крім того, уваги потребують і наслідки деформації ойконімійного ландшафту під впливом інших асимілятивних процесів, зокрема мадяризації на Закарпатті.

Після 2016 р. змінили назву ще кілька десятків населених пунктів. Знаковою подією цього часу є те, що кілька населених пунктів, до назв яких радянська влада додала другий компонент як своєрідне уточнення, нарешті його позбулися: *Переяслав-Хмельницький* повернув назву *Переяслав* (2019), а *Володимир-Волинський* – *Володимир* (2021). Ці зміни тим важливіші, що не підпадають під дію закону про декомунізацію, а отже, їх здійснення визначене спільнотою, а не встановленою владою нормою. Улітку 2022 р. *Новоград-Волинський* повернув історичну назву *Звягель*, яка була змінена указом Катерини II. Ухвалена в умовах російсько-української війни, ця зміна сьогодні є першим проявом ширшого за декомунізацію процесу – деросіянізації ойконімікону. Ця проблема в час, коли Україна постала перед гострою необхідністю деколонізації державного простору та повернення вербальних символів історичної вкоріненості українства у свою територію, відкриває нові перспективи для наукових студій і потребує комплексного інтердисциплінарного підходу.

Отже, зміни, які відбувалися в ойконімії України впродовж радянського періоду, відображали тогочасну ідеологію: в ойконімах фіксували головні ідеологеми режиму, деформуючи

мотиваційну базу цих власних назв та перетворюючи із засобу індивідуалізації на пропагандистські штампи; визначальний для панівної доктрини культ особи виявився у значній продуктивності меморіальних ойконімів, утворених від прізвищ партійних діячів, ідеологів комунізму, рідше – місцевих активістів; націленість влади на етнічну асиміляцію виявлялася зокрема у фонетико-граматичному російщенні назв та руйнуванні їх глибинного зв'язку із місцевою спільнотою через підміну принципів номінації та твірних баз тощо. У часи незалежності деякі наслідки цих процесів були усунені, частина історичних назв відновлена, а радянських першоназв – змінена. Проте, долаючи наслідки, декомунізація не зачепила першопричин – радянських принципів назівництва, тож цей аспект ще потребує прискіпливої уваги.

Андрощук О. Переіменування об'єктів адміністративно-територіального поділу Криму як репресивний та пропагандистський засіб державної політики (II половина XX ст.). *Крим в історичних реаліях України: Матеріали наук. конф.* Київ, 2004. С. 317–334.

Добош В.І. Проблеми правописної нормалізації назв населених пунктів Закарпаття. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: мат. наук.-практ. конф.* (Ужгород, 5–6 травня 1992 р.). Ужгород, 1993. С. 156–163.

Казарін П. «Декомунізація – перший етап деколонізації» – В'ятрович. *Радіо Свобода*. 10.05.2018. URL: <https://cutt.ly/o0p65dS>

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.1. Оп. 2. Спр. 388. Арк.184.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Він. – Вінницька область, Вол. – Волинська область, Дн. – Дніпропетровська область, Дон. – Донецька область, Жит. – Житомирська область, Зап. – Запорізька область, Кір. – Кіровоградська область, Київ. – Київська область, Луг. – Луганська область, Льв. – Львівська область, Мик. – Миколаївська область, Од. – Одеська область, Пол. – Полтавська область, Рів. – Рівненська область, Тер. – Тернопільська область, Хар. – Харківська область, Херс. – Херсонська область, Хм. – Хмельницька область, Черк. – Черкаська область, Чер. – Чернігівська область.

REFERENCES

Androschuk, O. (2004). Renaming objects of the administrative-territorial division of Crimea as a repressive and propaganda tool of state policy (second half of the 20th century). *Crimea in the historical realities of Ukraine: Materials of the scientific conference*. Kyiv, 317–334 (in Ukr.).

Dobosh, V.I. (1993). Problems of orthographic normalization of the names of settlements in Zakarpattia. *The Ukrainian language in Zakarpattia in the past and today: mat. of the science and practice conf. (Uzhhorod, 5–6 tr. 1992)*. Uzhhorod.

Kazarin, P. (2018). “Decommunization – the first stage of decolonization” – Viatrovych. *Radio Svoboda*. URL: <https://cutt.ly/o0p65dS>

Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. F. 1. Op. 2. Ref. 388, 184.

LEGEND

Vin. – Vinnytska oblast, Vol. – Volynska oblast, Dn. – Dnipropetrovska oblast, Don. – Donetska oblast, Zhyt. – Zhytomyrska oblast, Zak. – Zakarpatska oblast, Zap. – Zaporizka oblast, Kyiv. – Kyivska oblast, Kir. – Kirovohradska oblast, Luh. – Luhanska oblast, Lv. – Lvivska oblast, Myk. – Mykolaivska oblast, Od. – Odeska oblast, Pol. – Poltavska oblast, Riv. – Rivnenska oblast, Sum. – Sumska oblast, Ter. – Ternopilska oblast, Khar. – Kharkivska oblast, Khers. – Khersonska oblast, Khm. – Khmelnytska oblast, Cherk. – Cherkaska oblast, Cher. – Chernihivska oblast.

Статтю отримано 11.12.2022

Iuliia Makarets

OEKONYMY OF UKRAINE IN THE 20TH-21ST CENTURIES: DEFORMATION AND RENEWAL (LINGUISTIC-HISTORICAL AND ECOLINGUISTIC DIMENSIONS)

The article offers an analysis of the changes that took place in the Ukrainian oekonymy during the 20th–21st centuries. It outlines the directions of its deformation in the Soviet period, analyzes the proportionality of the Soviet oekonymicide and the post-Soviet restoration of the oekonymic landscape and emphasizes the main problems on the way to overcoming the colonial legacy in the

names of settlements of Ukraine. The changes in the oekonymy of Ukraine during the Soviet times became a mirror reflection of the ideology of that time: the main ideologemes of the regime were fixed in the oekonyms by deforming its motivational base and turning them from a means of individualization into propaganda stamps; the cult of personality that was decisive for the dominant doctrine was manifested in the significant productivity of memorial oekonyms; the government's focus on the ethnic assimilation resulted in phonetic and grammatical russification of names and destruction of their deep connection with the local community. At the time of independence, some consequences of these processes were eliminated, some of the historical names were restored, and the originaly Soviet names were changed. However, overcoming the consequences, decommunization did not affect the root causes which are the Soviet principles of nomination, so this aspect still needs careful attention. Also, the issue of linguistic examination of the oekonymy of different regions of Ukraine remains urgent as well as acquisition of real validity by the norm of Art. 41 of the Law of Ukraine 'On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language', which establishes that toponyms must be performed in the state language, and therefore determines the need to eliminate the still numerous oekonyms, which still keep signs of lingual assimilation.

Key words: oekonym, oekonymy, toponym, toponym, decommunization.